

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

ԷԶԵՐԻՑ (առաջին մաս)

DOI: 10.52971/3045-3038-2024.2-50

Ռիտա Աղայան

Գեղանուշ Պարսյանց

Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի

Գյումրու մասնաճյուղ

Ամփոփում

Դարեր շարունակ Արցախը Հայկական լեռնաշխարհի անբաժան մասն է եղել իր ինքնատիպ ժողովրդով և բնաշխարհով, հազարամյակների պատմությամբ, նիստուկացով, հոգեկերտվածքով ու մշակույթով: Արցախի արվեստի և մշակութային գործունեության անըստզուտ ձևերից է երաժշտությունը, որն իր ոճական, թեմատիկ ու ժանրային բազմազանությամբ, հայ բազմադարյա երաժշտության անքակտելի մասն է, Արցախ-Հայաստան հոգևոր միասնության և ընդհանուր մշակութային դաշտի անհերքելի ապացույցը:

Բանալի բառեր. *Արցախ, երաժշտական մշակույթ, ավանդույթ, պրոֆեսիոնալ երաժշտություն, կոմպոզիտոր*

FROM THE PAGES OF THE HISTORY OF MUSICAL CULTURE OF ARTSAKH (first part)

Rita Aghayan

Geghanush Parsyants

Gyumri branch of Yerevan Komitas State Conservatory

Abstract

For centuries, Artsakh has been an integral part of the Armenian highlands with its unique people and nature, millennia of history,

spirituality and culture. Music is one of the important components of arts and cultural identity of Artsakh, which, with its stylistic, thematic and genre diversity, is an inseparable part of centuries-old Armenian music, an undeniable proof of Artsakh-Armenia spiritual unity and common cultural field.

Key words: *Artsakh, musical culture, tradition, professional music, composer*

СТРАНИЦЫ МУЗЫКАЛЬНОЙ ИСТОРИИ АРЦАХА

Рита Агаян

Гегануш Парсянц

Гюмрийский филиал Ереванской государственной
консерватории им. Комитас

Аннотация

На протяжении веков Арцах со своими уникальными людьми и природой, тысячелетней историей и культурой был неотъемлемой частью Армянского нагорья. Музыка – одна из уникальных форм художественной и культурной деятельности Арцаха, которая своим стилистическим, тематическим и жанровым разнообразием является неотъемлемой частью многовековой армянской музыки, неоспоримым доказательством единого духовного и культурного единства Арцаха и Армении.

Ключевые слова: *Арцах, музыкальная культура, традиция, профессиональная музыка, композитор.*

Նախաբան

Հոդվածի առաջին մասում կոլիտարկենք Արցախի երաժշտական մշակույթի առանձնահատկությունները, ժանրային ու ոճական բազմազանությունը, Ստեփանակերտի երաժշտական-կրթական օջախների և կատարողական համույթների գործունեությունը: Հոդվածի երկրորդ մասում կանդրադարնանք Արցախում ծնված, ինչպես նաև մինչև 2023թ. ապրիլ արցախցի կոմպոզիտորների ստեղծագործական գործունեությանը:

Արցախը Մեծ Հայքի 10-րդ նահանգն էր, որի բնիկ ժողովուրդը իր նիստուկացով, ազնվատոհմիկ հոգեկերտվածքով, արվեստով ու մշակույթով եղել և մնում է իր հնամյա ցեղի ոսկե երակը:

Իր հողը սիրող արցախցին հնուց ի վեր հողագործությամբ է վաստակել իր հանապազօրյա հացը, և պատահական չէ, որ Արցախը հայկական ավանդական հորովելի նշանավոր կենտրոններից է. դեռևս 1890-ական թթ. սկզբին Կոմիտասը ձայնագրել է «Ձիգ տուր, քաշի», իսկ 1900-ական թթ. սկզբին «Հրեն, հրեն թումբումը» հորովելները, որոնք այդ ժանրի բարձրարվեստ նմուշներից են: Արցախը հարուստ է ոչ միայն հորովելներով, այլև նվագարանային մեղեդիներով, կենցաղային երգերով, հատկապես կատակերգերով, մենապարերով, գուգապարերով, խմբապարերով, արևագալի, լարախաղացի մեղեդիներով: Օրինակ՝ սահարին կամ արևականչը նվագել են արևագալից առաջ, երբ հատուկ արարողությամբ, երգով ու պարով մորթում էին հարսանիքի արջառը (մսացուկ): ***Սահարի նվագով էին զոհում բռլոր մատաղացուները (հատկաշական է, որ զոհի արյան մեջ թաթախում էին նոր կողպեք ու բանալի, կողպում, որ չարի ճանապարհը փակվի):***

Քննության առնելով Արցախի երաժշտարվեստը՝ հարկ է նշել, որ տեղի բարբառի և երաժշտական ելևէջների համադրումը երաժշտար-

վեստին, հատկապես ժողովրդական երգերին, հաղորդել է ինքնատիպ երանգ: Սակայն ցավով պիտի արձանագրենք, որ ժամանակին ժողովրդաստեղծ այս հարուստ գանձարանի հանդեպ հարկ եղած ուշադրություն չեն ցուցաբերել մեր գիտնական-բանահավաքները, ուստի այսօր չկա Արցախի երաժշտությունն արժևորող համահավաք մի աշխատություն, որում ամփոփված լինեին տեղի երաժշտական ազգագրության բացառիկ հարստությունը, անցած ուղին, դերն ու նշանակությունը: Թեպետ ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի և Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի գիտական արշավախմբերն ու մի շարք երգահավաքներ հավաքագրել են երկրամասի ժողովրդական երգերը, այնուամենայնիվ, չգրառված, չձայնագրված երգերի ու մեղեդիների մի հսկա շտեմարան անհետ կորել է: Այս առումով բացառիկ նշանակություն ունի արցախցի երաժշտագետ, ՀՀ Կոմպոզիտորների և երաժշտագետների միության անդամ, ՌԴ Կոմպոզիտորների միության և ՀՀ ժուռնալիստների միության անդամ Սերգեյ Մարկոյանի (1946-2018) «Արցախի ժողովրդական երաժիշտներ» գիրքը(9): Այն բանահավաք-երաժշտագետի տասնամյակների ուսումնասիրությունների ու պրպտումների արդյունքն է, որում փորձ է արվում մոռացության փոշուց մաքրել արցախաձնունդ աշուղների ու երաժիշտ կատարողների անունները: Գրքում առանձնակի ուշադրություն է հատկացված նվագարանային արվեստին, որը քննության է առնվում իր ժանրային բազմազանությամբ, ռճական հարստությամբ, օգտագործման լայն շերտերով, նվագարանների տեսակներով, ժողովրդական մշակույթին բնորոշ ազգային մտածողության դրսևորմամբ: Երաժշտագետ, ՀԽՄՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Ցիցիլիա Բրուսյանը(1920-2000) նկատում է, որ ազնիվ սրտով ու բարոյական անկորնչելի իրավունքով է Մարկոյանը ողբում այն իրողությունը, որի հետևանքով անհետացել են մեղեդիների շտեմարաններ, ար-

ցախյան երաժշտական ազգագրության տասնյակ հազարների հասնող նմուշներ: Բավարար չափով ձայնագրված ու նոտագրված չեն ժողովրդական երաժշտարվեստի ստեղծագործությունները, ուստի համակարգված չեն դրանց ժանրերը, վերլուծված չեն ձևերը, հրատարակված չեն առավել հետաքրքիր նմուշները:¹

Արցախցու կենցաղում սիրված ու տարածված էին երաժշտական ու երաժշտաթատերական հանդիսությունները, բացօթյա ներկայացումներն ու համանման արարողությունները՝ լարախաղացների (փահլևաններ), կենդանի վարժեցնողների հանպատրաստի ելույթները, ժողովրդական երաժիշտների և աշուղների մրցույթները, որոնք վերածվում էին ժողովրդական տոնախմբությունների, երգի ու երաժշտության տոների: *Նվագածուների հետաքրքիր ու զարմանալի մի մրցույթի նկարագրության ենք հանդիպում Ս. Մարկոսյանի գրքի էջերում. կոճողոտցի հայտնի զուռնահար և քամանչահար Ջումշուդ Վանյանը, ում վարպետության համբավը վաղուց թեև էր հայրենիքի սահմաններից դուրս, իր ծննդավայրում կազմակերպում էր զուռնահարների մրցույթ՝ հրավիրելով Արցախում հայտնի երաժիշտների: Մրցույթը մեկ բացառիկ պայման ուներ. հրապարակում փոված կարպետներին մեջքի վրա պառկում էին մրցույթի մասնակիցները, նրանց կրծքին դրվում էր հատուկ այդ նպատակով բերված ծանր երկանքաքարը, և երաժիշտները նվագում էին շնչառության գերձիգային լարվածությամբ՝ չմեղանչելով երաժշտարվեստի դեմ: Հաղթողն ստանում էր 100 ռուբլի դրամական պարգև, բայց առաջնդիչ ուժը ոչ այնքան նյու-*

¹ Մարկոսյան Ս., Արցախի ժողովրդական երաժիշտներ, Երևան, 2004, «Ամրոց գրուպ» հրատ., էջ 9:

***թականն էր, որքան ժողովրդի կողմից լավագույնը ճանաչվելու և գնահատվելու փափագը:*¹**

Արցախը հայտնի էր հայ աշուղական երգի և ժողովրդական նվագարանային արվեստների հնագույն ավանդույթներով: 18-րդ դարի վերջից իր տասնյակից ավելի ներկայացուցիչներով մեծ համբավ է վայելել Չիթչյանների աշուղական տոհմը՝ Հադրութի Մեծ Թադեր գյուղից: Տոնավարգ գյուղից Չփրադանց տոհմը հայտնի էր իր վարպետ երաժիշտներով, գերդաստանի թառահարներն ու երգիչները, զուռնահարներն ու քամանչահարները Արցախում և նրա սահմաններից դուրս հայտնի էին «Չփրադանց սազանդարներ» ընդհանուր անվամբ: Նույն գյուղից նվագարանագործ, վարպետ-ուսուցիչ Ասլան Ավետիսյանի շնորհիվ 1930-ական թթ. լայն ճանաչում էր վաստակել Ավետիսյանների ընտանիքը: Նրա 12 դուստրերից յոթը ընտրել են երաժշտարվեստի աշխարհը. 1938 թ. Ավետիսյանների ընտանեկան համույթը հրավիրվել է Մոսկվա՝ մասնակցելու ընտանեկան համույթների համամիութենական փառատոնին, որտեղ արժանացել են բարձր գնահատանքի: Այստեղ նրանց կատարմամբ ժողովրդական մեղեդիներ ու պարեղանակներ են ձայնագրվել և թողարկվել ձայնապնակների տեսքով:

Ընդհուպ մինչև 20-րդ դարի երկրորդ կեսը Արցախում տարածված էին ընտանեկան անսամբլները, որոնք ելույթներ էին ունենում երկրամասի տասնյակ բնակավայրերում ու նրա սահմաններից դուրս: Օրինակ՝ 1930-ական թթ. Ասկերանի շրջանի Արանգամին (Վարազաբուն) գյուղում ստեղծվել է «Հայկազյան» ընտանեկան անսամբլը: Անսամբլը ելույթներ էր ունենում Անդրկովկասի հանրապետու-

¹ Մարկոսյան Ս., Արցախի ժողովրդական երաժիշտներ, Երևան, 2004, «Ամրոց գրուպ» հրատ., էջ 22:

թյուններում, Հյուսիսային Կովկասում: 1930-ական թթ. վերջին ընտանեկան անսամբլի կատարումներից մի քանիսը ձայնագրվել են, թողարկվել են ձայնապնակներ:

Արցախցի թառահարներ Լազար Տեր-Վրթանեսյանը, Գրիգոր և Բալա Մելիքյանները, Արսեն Յարամիշյանը, Լազար Գաբրիելյանը, քամանչահարներ Ավանես Ավանեսյանը, Արմենակ Ասրյանը, Լևոն Կարախանը և ուրիշներ իրենց արվեստով չափանիշ են եղել ոչ միայն հայ, այլև այլազգի երաժիշտ-կատարողների համար: Անուրանալի է նրանց ավանդը արևելյան դասական մեղեդիների՝ մուղամաթների ու դաստգահների ձևավորման, ենթակառույցների ամբողջացման, կատարողական կերպի, ոճի զարգացման մեջ: Այդ վարպետներն ապրել ու ստեղծագործել են՝ շրջապատված պարսիկ, քուրդ ու թուրք հարևաններով, հրավիրվել են՝ նվագելու նրանց հարսանիքներին, ժողովրդական հանդիսություններին, կազմակերպած մրցույթներին՝ մշտապես հիացնելով կատարողական վարպետությամբ:

Մինչև Ստեփանակերտի մայրաքաղաք հռչակվելը Արցախի մշակութային կենտրոնը Շուշին էր: Այն գործունեության լայն հնարավորություն էր ընձեռում ժամանակի հայ գրականության, մանկավարժության, երաժշտարվեստի ու թատերարվեստի հայտնի դեմքերին: Նշանավոր երաժշտագետ, կոմպոզիտոր Վասիլի (Բարսեղ) Ղորղանյանը իր «Կովկասի երաժշտությունը» աշխատության մեջ գրում է, թե Անդրկովկասին երաժիշտներով ու երգիչներով ապահովում է Շուշին՝ քնարերգության, երգ-երաժշտության այդ երանելի հայրենիքը: Նա Անդրկովկասի համար ծառայում է իբրև կոնսերվատորիա՝ նրան յուրաքանչյուր տարեշրջանի, նույնիսկ յուրաքանչյուր ամսվա համար նոր երգեր ու նոր մեղեդիներ մատակարարելով:¹

¹ Ղորղանյան Վ., Կովկասի երաժշտությունը, Թիֆլիս, 1901, էջ 42:

Շուշիում ծնված կամ արմատներով շուշեցի բազմաթիվ երաժիշտներ անջնջելի հետք են թողել ոչ միայն հայ, այլև կովկասյան, եվրոպական, ռուսական և միջինասիական ժողովուրդների մշակութային կյանքում. խմբավար, կոմպոզիտոր Եղիշե Բաղդասարյան, կոմպոզիտոր, երգիչ, խմբավար Դանիել Ղազարյան, խմբավար, երգահավաք, երաժշտագետ, կոմպոզիտոր Ստեփան Դեմուրյան (դուստրը՝ Թամարա Դեմուրյանը՝ ասամունքող, դերասանուհի), կոմպոզիտոր, Մոսկվայի Մեծ թատրոնի դիրիժոր Ալեքսանդր Մելիք-Փաշանը, կոմպոզիտոր, ԽՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիր Միքայել Թարիվերդիև, կոմպոզիտոր Էդուարդ Ղազարյանց և շատ ուրիշներ:¹

Արցախում հետաքրքրված էին նաև եվրոպական երկրների ժողովուրդների երաժշտական նվագարաններով: Օրինակ՝ Չմշկյանի հայտնի թատերախումբը 19-րդ դարի 60-ական թթ. Շուշի քաղաքում իր ներկայացումների ժամանակ օգտագործել է տեղական փողային նվագախումբը: Շուշիի «Խանդամիրյան» թատրոնի ներկայացումների ու երաժշտական բազմազան հանդիսությունների ժամանակ հաճախ էր օգտագործվում նաև Վարաբակնի (Ստեփանակերտի) ռուսական կայագործի փողային նվագախումբը, որում ընդգրկված էին նաև հայազգի շատ երաժիշտներ: Ավելորդ չէ մտաբերել այն հանգամանքը, որ Շուշիում են ծնվել և որոշ տարիներ գործել հետագայում փողային նվագարանների հմուտ վարպետներ ու նվագախմբերի կազմակերպիչներ Նիկոլայ Թեյմուրազյանը՝ Երևանում փողային առաջին նվագախմբերի հիմնադիրներից, և Հովհաննես Հովհաննիսյանը՝ երաժշտական աշխարհում հայտնի բժիշկ Իոանիսյանը: Հիշատակության է արժանի նաև արցախցի կոմպոզիտոր Եղիշե Բաղդասարյանը, ով, 1980 թվականից սկսած, երգչախմբից բացի Շուշիում

¹ Տոնիկյան Ա., Դանիել Ղազարյան, Երևան, 1977, «Հայաստան» հրատ.:

կազմակերպում էր ժողովրդական նվագաբանների նվագախումբ: Շուշիում առկա էին նաև գերմանացի երաժիշտների կողմից կազմակերպված աշակերտական փողային և լարային նվագախմբեր, որոնք մասնակցում էին Խանդամիրյանի թատրոնի ներկայացումներին:

Արցախ աշխարհին փառք են բերել ոչ միայն հմուտ երաժիշտները, այլև ինքնուս երգահաններն ու երաժիշտ կատարողները: Ավելին, դեռևս անցյալ դարի առաջին տասնամյակներին Արցախում գյուղեր կային, որոնք հայտնի էին որպես երաժիշտների բնօրրաններ: Ս.Մարկոսյանն առանձնացնում է Կոճողոտ, Սիստորաշեն, Շոշ, Վարազաբուն, Բերդաշեն, Քերթ, Նորշեն, Թաղավարդ և այլ գյուղեր: Այստեղ տեղացի անվանի վարպետները կազմակերպում էին պատանի երաժիշտների անվճար խմբեր, որոնց փոխանցում էին երաժշտարվեստի գիտելիքներն ու հմտությունները, հաղորդակից դարձնում նվագաբանագործության գաղտնիքներին, ստեղծում առաջնակարգ, գեղեցիկ ու մաքուր հնչերանգներով երաժշտական գործիքներ: Արցախցի վարպետների պատրաստած նվագաբանները բարձր են գնահատվել Անդրկովկասում, Միջին Ասիայում, Մերձավոր Արևելքում, Հյուսիսային Կովկասում և այլուր: Բանահավաքի վկայությամբ՝ Շուշիում հայտնի երաժիշտների ու գործիքագործ վարպետների համբավ էին վայելում Արտեմը, Կարապետը, Արսենը, Աթան, Կոստին, Սևին, ովքեր համերգային հարթակներ էին հանում շնորհալի, ժողովրդական նվագաբանների վիրտուոզ կատարողների: Նրանք արցախյան նվագաբանային արվեստը հաջորդ տասնամյակներին հասցնում են կատարելության աստիճանի: Ղարաբաղյան թթենուց պատրաստված նվագաբաններ՝ հատկապես թառեր ու քամանչաներ, կարելի էր տեսնել Միջին Ասիայի բոլոր հանրապետություններում, Թուրքիայում, Իրանում, Իրաքում, Հունաստանում, Հորդանանում և այլուր:

Բնական է, որ Արցախում նվագարանագործության բարձր մակարդակը մի յուրահատուկ խթան պիտի դառնար աշուղական արվեստի զարգացման համար:

Անդրադառնալով արցախյան աշուղական արվեստին՝ հակիրճ ներկայացնենք մի քանի նվիրյալների: 19-րդ դարի հայ աշուղների շարքում կա մի երևելի անուն՝ աշուղ Ռուստամ (1815-1900) (Առուստամ Բեջանյան): Նրա երգերի դավթարները պահպանվել են աշուղի ծննդավայրում՝ Հադրութի շրջանի Մեծ Թաղեր գյուղում: Շրջագայել է Արցախի և շրջակա գյուղերում, Դաղստանում, Պարսկաստանում, Թուրքիայում: Մրցել է բազմաթիվ աշուղների հետ, ստեղծագործել է երեք լեզվով՝ հայերեն, ադրբեջաներեն, պարսկերեն: Տարածված են եղել նրա սոցիալական և խոհախրատական բնույթի երգերը:

Աշուղ, թառահար Խաչատուր Պողոսյանը ծննդով Ճարտար գյուղից էր: 19-րդ դարի վերջին Շուշիի թեմական դպրոցի ավարտական դասարանի սանը հիվանդացել էր ծաղկախտով և կուրացել: Տղան աչքի էր ընկնում բանաստեղծական ձիրքով ու հաճելի ձայնով և ընդգրկված էր թեմականի աշակերտական երգչախմբում: Թեմական դպրոցի տնօրինության կողմից տրված ավարտական վկայականը չէր կարող փարատել նրա վիշտը: Հողագործ հայրը որդու համար սագ էր գնել՝ փորձելով վանել ճակատագրի դաժան հարվածը և ցրել նրա միտքը տխուր խոհերից: Շատ արագ տիրապետելով նվագարանին՝ նա սկսել է իր իսկ բանաստեղծությունների համար մեղեդիներ հորինել: Շուտով ինքնուրույն սովորել է քամանչա նվագել, իսկ հաղորդի վարպետ Մարգարայի շնորհիվ տիրապետել է նաև թառին, որից անբաժան է մնացել մինչև կյանքի վերջը: 1918թ. աշնանը մասնակցել է Մոսկվայում կազմակերպված Արևելյան երաժշտության համերգներին, աչքի ընկել իր նվագով ու սեփական երգերի կատարումներով: 1930թ. կույր քամանչահար, Արցախում հայտնի երա-

Ժիշտ Արսեն Սաղյանի հրավերով նա սկսել է աշխատել Մարտունիում գործող ժողովագարանների խմբում, որի կազմում ելույթներ է ունեցել ոչ միայն Մարտունիում, այլև Արցախի բազմաթիվ գյուղերում, ժողովրդական հանդիսություններին ու հարսանիքներին:¹

Արցախում ճանաչված աշուղի համբավ էր վայելում նաև կույր երաժիշտ Արսեն Սաղյանի հայրը՝ Մուշկապատ գյուղից աշուղ Պողոսը, ով առավել հայտնի էր աշուղ Պուղի անունով: Նա հորինում էր սիրո ու կարոտի, խոհախրատական երգեր, արցախյան բարբառով զուգերգեր, կատակերգեր:

Ժողովրդի լեզվով իմաստախոսելու, երգչի ու երգահանի ակնհայտ ձիրքով էր օժտված արցախցիների կողմից շատ սիրված Գուսան Բագրատը (Բագրատ Ավետիսյան): Ծնվել է 1915թ. Ճարտար գյուղում: Վաղ մանկությունից կորցնելով հորը՝ 1930-ական թթ. նա հայտնվել է Լենինականի (Գյումրի) մանկատանը, որտեղ նա արցախյան բարբառով գրել է իր հայտնի «Դերունց ծորումը» երգը:² Տեքստն ու երաժշտությունն այնքան համահունչ են, որ խոսում են նրա երաժշտական ակնհայտ ձիրքի մասին: Ոգևորված առաջին հաջողություններից՝ նա խարունակում էր գրել մեկը մյուսից գեղեցիկ երգեր, որոնք ինքն էլ կատարում էր: 1936 թ. նա տեղափոխվեց Երևան և տեղի Ժողովրդական ստեղծագործության տան ուղեգրով համերգներով հանդես եկավ Հայաստանի գյուղերում ու քաղաքներում: Մեծ Հայրենականի տարիներին նա մեկնեց ռազմաճակատ՝ իր հետ տանելով իրենից անբաժան նվագարանները՝ թառը և մանդոլինը: Խրամատներում ծնված մարտական երգերով նա ուժ ու կորով ներշնչեց զինվորներին՝ նրանց սրտում արթուն

¹ Գապարյան Ս., Դանիել Ղազարյան, «Կուլտուրական ֆրոնտ», 18 սեպտեմբերի, 1934:

² «Բանվոր», Կումայրի, 20 փետրվարի, 1982:

պահելով խաղաղ օրերի ու հայրենիքի անմար կարոտն ու փափագը, իսկ նրա «Բժիշկ, դեղ դիր վերքիս» երգն այն տարիների ամենատարածված երգերից էր: Պատերազմից հետո սիրված երգահանի քնարը հարստանում է նոր թեմաներով, որոնց շարքում առանձնանում են Արցախ-Ղարաբաղը փառաբանող երգերը: 1946-ին ժողովրդական ինքնագործ խմբերի համահայաստանյան ստուգատեսում նա արժանացել է հատուկ մրցանակի: 1950-1960-ականների սերունդը քաջածանոթ էր վարպետի երգերից շատերին, դրանք տարածված ու անչափ սիրված են եղել ու հնչել են ոչ միայն համերգային բեմերից, այլև մտերմիկ հավաքություններում ու հարսանիքներում («Ով ինչ գիտե», «Մի վարդ ես», «Որ ասում եմ», «Կարոտ», «Ընկերացու», «Հերոս Անդրանիկ», «Հարսանիքի երգը»):

1950-ականների հետպատերազմյան Ստեփանակերտում երգի ու երաժշտության սիրահարների շրջանում ճանաչված անուն էր թառահար, ինքնուս երգահան Սերգեյ Մովսիսյանը: Ընդգրկվելով Կույրերի ընկերության մարգային բաժանմունքին կից գործող գեղարվեստական ինքնագործ խմբում՝ երաժիշտը մասնակցել է կոլեկտիվի համերգային շրջագայություններին Անդրկովկասում, արժանացել հանդիսատեսի ջերմ արձագանքին: Ուշագրավ է, որ համերգային ծրագրերի մաս էին կազմում Ս. Մովսիսյանի՝ հարյուրից ավելի երգերը, հանելուկներն ու քառյակները, հաջողված պարեղանակները: Նրա բանաստեղծություններն ու հանելուկները տպագրվում էին մարգային ու հանրապետական թերթերում: 100-ից ավելի երգեր հեղինակային կատարմամբ ձայնագրվել ու պահպանվում են հարազատների արխիվում, իսկ մի մասը ԼՂԻՄ երգի-պարի պետական համույթի հիմնադիր, կոմպոզիտոր Տելեմաք Տեր-Ավետիսյանի կողմից հանձնվել է ՀՀԱ արվեստի ինստիտուտի ձայնադարանին:

Առաջին երաժշտական հաստատությունը, որ բացվեց Ստեփանակերտում, Կոմիտասի անվան երաժշտական դպրոցն էր: Մինչև 2023թ. Ստեփանակերտում գործում էին նաև արվեստի դպրոցներ, Սայաթ-Նովայի անվան քոլեջը, երկու պետական երգչախումբ՝ «Մոակած» և «Վարարակն», Կամերային նվագախումբը, Ազգային նվագարանների նվագախումբը, «Զազ-Բենդ» համույթը, «Մենք ենք մեր սարերը» երգի-պարի համույթը, «ՎԵԼԱՆՍ» համույթը, «Արցախի ձայն» նախագիծը, այլ համույթներ:

Կոմիտասի անվան երաժշտական դպրոցը հիմնադրվել է 1938թ.: Ըստ առաջին տնօրեն Պերճ Հայրապետյանի՝ 1939թ. հունվարի 7-ի վկայության՝ դպրոցը գոյության 5 ամիսների ընթացքում ունեցել է 3 բաժին՝ դաշնամուրի, ջութակի և թառի: Սովորում էին 38 աշակերտ՝ 31 հայ, 2 ռուս և 5 ադրբեջանցի:¹

Դպրոցն ունեցել է 2000-ից ավել աշակերտներ և 200 դասատու և 19 տնօրեն, որոնք մեծ ներդրում են կատարել դպրոցի գոյությունը պահպանելու համար: 2017 թ. օգոստոսի 5-ից դպրոցը տնօրինում էր Ա. Պետրոսյանը: Նա շարունակում էր դպրոցի բազմամյա ավանդույթները՝ խթանելով աշակերտների երաժշտական որակյալ կրթությունը գործիքային կատարողականության, ոկլալ արվեստի և երաժշտության տեսության մասնագիտությունների ուղղությամբ:

Կրթօջախում են ուսումն առել պրոֆեսոր, միջազգային մրցույթների դափնեկիր, Երևանի Կոմիտասի անվան ժողգործիքային բաժնի ղեկավար Անժելա Աթաբեկյանը, մեներգչուհի Լիլյա Օվչիյանը, Երևանի պետական կոնսերվատորիայի դասատու Անահիտ Քոչարյանը, երգահան Արմեն Նասիբյանը, երաժշտական

¹ Գասպարյան Ս., Դանիել Ղազարյան, «Կուլտուրական ֆրոնտ», 18 սեպտեմբերի, 1934:

ուսումնարանի նախկին տնօրեն Վիոլետտա Բադդասարյանը, երաժշտական դպրոցի առաջատար մասնագետ Բելլա Հակոբջանյանը և ուրիշներ, ովքեր նոր սերնդի համար վառ օրինակ են հանդիսանում:

Մայաթ-Նովայի անվան երաժշտական ուսումնարանը իր ծնունդով և գործունեությամբ թարմ շունչ և նոր բովանդակություն հաղորդեց Արցախի մշակութային կյանքին: Այն հիմնադրվեց 1961թ.՝ հիմնական նպատակ ունենալով կրթել ուսումնարանի սաներին: Կարևոր խնդիրներից էր նաև ազգային ավանդույթների, մշակույթի, համամարդկային և երաժշտական արժեքների հանդեպ ճիշտ վերաբերմունքի ձևավորումը, բարձր բարոյական մթնոլորտի ստեղծումը: Երաժշտական ուսումնարանի առաջին ղեկավարն էր հրաշալի երաժիշտ և կատարող Մ. Ն. Դուրմիշևան: Հավաքելով էստոզիաստ երաժիշտների փոքրաթիվ կոլեկտիվ՝ նա դրեց այն հիմքերը, որոնք կենսունակ դարձան հաջորդ սերունդների համար:

Ուսումնառության առաջին տարիներին գործում էին երեք բաժիններ՝ դաշնամուրի, թառի, կլառնետի: Երաժշտական կրթության հիմքը դրվել է առաջին մանկավարժներ Բ. Հակոբջանյանի (դաշնամուր), Լ. Մարգարյանի (թառ), Ռ. Մարտիրոսյանի (դաշնամուր), Հ. Դանիելյանի (դաշնամուր), Ա. Պողոսյանի (ջութակ) կողմից: Հիշարժան է նաև տեսաբան և կոմպոզիտոր Ա. Նասիբյանը, ով, լինելով ղեկավարի պաշտոնում, համատեղում էր մանկավարժական և կոմպոզիտորական գործունեությունը: Նրա ղեկավարության ժամանակ անց էին կացվում գիտատեսական կոնֆերանսներ, որտեղ զեկուցումով հանդես էին գալիս մանկավարժ-տեսաբաններ: Հարկ է նշել, որ կրթօջախի զարգացման գործում կարևոր էր կոնսերվատորիայի երաժիշտների աջակցությունը: Տարիների ընթացքում, երկու ուսումնական հաստատությունների համագործակցության արդյունքում, կոլեկտիվի

մասնագիտական ու մեթոդական մակարդակի բարձրացման, ստեղծագործական կապերի սերտացման գործում էական դեր է կատարել կոնսերվատորիայի պրոֆեսորադասախոսական կազմը՝ Ռ. Աթայան, Ա. Բուդաղյան, Ս. Բունիաթյան, Գ. Սմբատյան, Ե. Ֆրանգուլովա, Վ. Մատյուշկին, Ա. Գուրգենով:

1988թ. Երևանի կոնսերվատորիային կից բացվեց Արցախի խորհրդատվական-մեթոդական կենտրոնը, որի նպատակն էր Արցախի երաժշտական ուսումնական հաստատությունների համար կադրերի ստեղծագործական ու մեթոդական նախապատրաստումը, նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդումը (ռեկտոր՝ Է. Հովհաննիսյան):

Արցախի համար ծանր շրջան էր 1990-ական թթ. սկիզբը: Երբ սկսվեց Արցախյան շարժումը, այդ դժվարին պահին ոսումնարանի ղեկավարն էր Է. Ղազարյանցը՝ երգահան, մանկավարժ, կատարող, հասարակական գործիչ: Գտնվելով իրադարձությունների կենտրոնում՝ Ղազարյանցը ակտիվորեն ելույթ էր ունենում ցույցերի ժամանակ, դիմում տարբեր պետական և հասարակական կառույցների՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը լուծելու համար: Պակաս նշանակալից չէր զիվորների մարտական ոգին բարձր պահելը, և այդ նպատակին էր ուղղված Ղազարյանցի ստեղծած ազիդրիզադը, որը համեզներով հանդես էր գալիս առաջին դիրքերում:

Դժվար էր պատերազմի տարիներին ուսումնարանի գործունեությունը ապահովելը: Ուսումնարանի տնօրենը այդ տարիներին Վ. Բադդասարյանն էր, ով ոչ միայն պահպանեց բնականոն ընթացքը, այլ նաև նրա ջանքերով կառուցվեց ուսումնարանի նոր շենքը: Պատերազմի ժամանակ խախտվեց պարապմունքների բնականոն ընթացքը, ուսումնարանի գոյությունը պահելու համար կարևոր էր կոլեկտիվի համախմբվածությունը: Հենց այդ տարիներին ուսումնարանի կողքին կանգնեց կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր, Արցախից սերված Ա.

Գուրգենովը, ով պատերազմից հետո 12 տարի շարունակ իր աջակցությունն է ցուցաբերել:

Ուսումնաանի համար կադրեր պատրաստելու նպատակով 1999թ. բացվեց Արվեստների գիմնազիան, որի առաջին ղեկավարն էր Ս. Աղաջանյանը: Սկզբնական շրջանում ընդգրկված էին 7 մասնագետներ, 11 սաներ: Այսօր գիմնազիայում պատանի երաժիշտներ են սովորում հետևյալ մասնագիտություններով՝ դաշնամուր, վոկալ, փողային, հարվածային, լարային գործիքներ, գործում է նաև մանկական երգչախումբ:

Ուսումնարանի հիշարժան ղեկավարներից է Լ. Քոչարյանը՝ նոր մտածողության ու գործելաոճի ղեկավար, ժամանակին համընթաց քայլող, ով կարողացավ ընդլայնել կապերը նաև արտերկրի հետ: Նախաձեռնող և տաղանդավոր մարդկանց հետ համագործակցության շնորհիվ՝ նա իր հետ բերեց թարմ հոսանք, ստեղծագործական խիզախում, փորձարարություն: Քոլեջի վոկալ-էստրադային բաժինը հասավ զարգացման նոր աստիճանի: Նշանակալից էր նաև Կ. Դադամյանի կատարած աշխատանքը, ով, տասը տարի լինելով ուսումնարանի տնօրեն, առանձնացել է նախաձեռնողականությամբ, շարժվել ժամանակին համընթաց: Նրա կարևոր նախաձեռնություններից էր քոլեջի մանկավարժներից կազմված արտագնա բրիգադի կազմակերպումը՝ շրջանային երաժշտական դպրոցներին մեթոդական օգնություն ցուցաբերելու նպատակով:

Ինչպես նշեցինք, Արցախում գործում էին նաև նվագախմբեր, որոնցից ***Կամերային պետական նվագախումբը*** ստեղծվել է 2004թ., և դա սոսկ մշակութային իրադարձություն չէր: Այն ի ցույց դրեց փլատակներից վերընձյուղվելու արցախյան կարողությունները ու նրա մշակութաստեղծ ոգու հարատևությունը: Պարտադրված պատերազմից դեռ ուշքի չեկած ժողովուրդը մտածում էր հոգևոր ամօքների մա-

սին, դասական երաժշտարվեստի զարգացման մասին: Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը, որ տարիներ առաջ կարողացավ ավերված և վիրավոր Արցախի կենսապահովման խնդրի մեջ տեսնել ու գնահատել արցախահայության հոգևոր վերածննդի խնդիրը, սատարեց նվագախֆին ու Արցախի մշակութային հանրությանը: Նվագախմբի ստեղծման մտահղացումը մշակույթի նախարար Ա. Սարգսյանին էր, որն իր մոտ հրավիրեց Ս. Սարգսյանին և հանձնարարեց ստեղծել նվագախումբ: Քանի որ այդ ժամանակ Արցախը ուներ նվագողների պակաս, չկային թավջութակ, ալտ, կոնտրաբաս նվագողներ, այդ պատճառով 2004թ. սեպտեմբերի 10-ին Երևանից 12 հոգուց բաղկացած երաժիշտներ, այդ թվում՝ խմբավար Գևորգ Մուրադյանը, ժամանեցին Արցախ, իսկ կարճ ժամանակում՝ հոկտեմբերի 8-ին, տվեցին առաջին համերգը: Նվագախմբի ղեկավար Գ. Մուրադյանը 2009թ. արժանացավ ԼՂՀ վաստակավոր արտիստի կոչմանը:

Իր գործունեության ընթացքում նվագախումբը այցելում է նաև Արցախի տարբեր շրջաններ և տարբեր ծրագրերով համերգներ ունենում՝ այդպիսով բարձր պահելով մշակութային արժեքները: Հայրենիքից դուրս համերգներով հանդես են եկել Ռուսաստանում, Նորվեգիայում, Բերգենում, ինչպես նաև Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Լոս Անջելոս, Բոստոն քաղաքներում:

1990թ., երբ ստեղծվեց *Արցախի պետական երգչախումբը*, դիրիժոր Նինա Գրիգորյանի ձեռնարկի հիմքում դրվել էր հայ դասական խմբերգային երաժշտության, արևմտաեվրոպական դասականների և ժամանակակից կոմպոզիտորների երգչախմբային ստեղծագործությունների մասսայականացումը՝ կենտրոնում ունենալով կոմիտասյան երաժշտարվեստի գոհարները: Երգչախմբի մուտքը երաժշտական տարածք բուռն էր՝ ստեղծելով միջավայր, որը շրջիկ գործառույթի դեր ստանձնեց:

Առաջին տարիներին երգչախումբը հյուրախաղերով մեկնեց Ֆրանսիա՝ արժանանալով Կաննի արվեստասեր և խստապահանջ հանդիսատեսի ջերմ ընդունելությանը: 2000թ. ձայնագրեց առաջին լազերային ձայնասկավառակը (CD)՝ Կոմիտասի խմբերգային ստեղծագործություններով: 2003թ. մասնակցեց Իսպանիայի Բարսելոնա քաղաքում կայացած 6-րդ միջազգային խմբերգային մրցույթ-փառատոնին և գրավելով առաջին տեղը՝ հայրենիք բերեց ոսկե մեդալ: 2005-ին «Santus Salisburgensis» ընկերության հրավերով երգչախումբն Ավստրիայի Զալցբուրգ քաղաքում մասնակցեց Մոցարտին նվիրված խմբերգային և նվագախմբային երաժշտության միջազգային փառատոնին: Նույն թվականին «Սիփան» հայկական մշակութամարզական ընկերության հրավերով երգչախումբը մեկնեց Իրանի Իսլամական Հանրապետություն, ուր փայլուն ելույթ ունեցավ հայ հանդիսատեսի առջև՝ մատուցելով բարձրարվեստ դասական երաժշտություն: 2009 թ. Վիեննայում կայացած Շուբերտի անվան միջազգային մրցույթում զբաղեցրեց 2-րդ հորիզոնականը՝ նվաճելով արծաթե մեդալ: Նույն թվականին երգչախումբը Թբիլիսիի Սուրբ Էջմիածին եկեղեցում հնչեցրեց Կոմիտասի ստեղծագործությունների քառաձայն կատարումները: 2011 թ. համերգային ծրագրով հանդես է եկել Սուրբ Ղազարոս կղզու Մխիթարյան միաբանությունում: Արժանացել է «Հակոբ Մեղապարտ» մեդալի՝ նվիրված հայ գրատպության 500-ամյակին: 2012թ. մասնակցել է Նիցցայում կայացած երգչախմբերի միջազգային փառատոնին:

Վերջին տասնամյակում երգչախումբը պարբերաբար ներկայացել է օպերային արվեստի լավագույն նմուշներից: Երգչախմբի գեղարվեստական ղեկավար և դիրիժոր, հանրապետության մշակույթի վաստակավոր գործիչ Նինա Գրիգորյանն ասում է, որ վաղուց ժամանակն է զարգացնել օպերային արվեստն Արցախում, ինչպես նաև բա-

ցել օպերային թատրոն՝ մասնագիտությամբ աշխատելու հնարավորություն ստեղծելով Ստեփանակերտի Սայաթ-Նովայի անվան երաժշտական քոլեջի և Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի դասական երգեցողության բաժնի շրջանավարտների համար՝ դրանով կանխելով նաև երկրից հնարավոր արտագաղթը:¹

Ստեփանակերտի Մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնի երգչախմբի հիմքի վրա 2000թ. ստեղծվեց **«Մոսկած» պետական կամերային երգչախումբը**՝ նպատակ հետապնդելով Արցախում քարոզել և զարգացնել դասական երգարվեստը: Երգչախմբի հիմնադիրն ու գլխավոր դիրիժորը Երևանի պետական կոնսերվատորիայի ասպիրանտ, ԱՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Մարինե Մեսրոպյանն է:

Եկմալյանի «Պատարագ»-ն անբաժանելի ուղեկիցն է հայ հանդիսատեսի հոգևոր պաշտպանության, ազգային արժեքների պահպանման, բարձրարժեք մշակույթի քարոզչության կենսական սպասավորությունը ստանձնած երգչախմբի: Հարուստ երկացանկ կրող երգչախումբն իր առաքելությանը ծառայում է բացառիկ հավատարմությամբ: 2010թ. երգչախումբը ճանաչվել է ՀՕՄ-ի (Հայ Օգնության Միություն) օրհներգի լավագույն կատարող՝ աշխարհի 26 պետությունների միջև:

Ազգային երգարվեստի ու պարարվեստի քարոզչության ու զարգացման, միաժամանակ շնորհալի տարեց երաժիշտ-կատարողների ստեղծագործական ներուժն օգտագործելու նպատակով Արցախում 2000թ. ստեղծվեց «Մենք ենք մեր սարերը» տարեցների համույթը (տնօրեն՝ Ռոբերտ Ղահրամանյան): Երկու տարի անց այն վերան-

¹ Հակոբյան Ն., Էդուարդ Երվանդի Ղազարյան, Ստեփանակերտ, «Սոնա» հրատ., 2017:

վանվեց **«Մենք ենք մեր սարերը» պետական ազգագրական համույթ** (տնօրեն և գեղարվեստական ղեկավար՝ Տիգրան Մկրտչյան): Կարճ ժամանակահատվածում համույթը համրվեց երիտասարդ և կարող ուժերով: Երաժշտական կատարումների մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցները հաջողությամբ պսակվեցին: Մեծ և անուրանալի է Արցախի ազգագրական գոհարները մոռացությունից փրկելու գործում ունեցած համույթի ավանդը (տնօրեն՝ Սլավա Ապրեսյան, գեղարվեստական ղեկավար՝ ԱՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Գարի Ավանեսյան): Համույթն իր ներքին էությունը և նվիրվածությամբ, ձևի և բովանդակության կուռ միահյուսմամբ հանրապետությունում և հայկական սփյուռքի մի շարք համայնքներում դարձել է չափանիշ, սեփական ինքնության որոնումների և խորքային մեկնաբանությունների ակունք՝ ազգագրական երգի մատուցումը հասցնելով նոր մակարդակի ու բացահայտման:

Ազգային արժեքները պահպանելու, շարունակելու և զարգացնելու առաքելությանն է միտված նաև **Ազգային նվագաբանների նվագախումբը**, որի հիմնական նպատակներից է՝ արժանվույնս ներկայացնել ազգային երաժշտությունը հայրենիքում և հայրենիքից դուրս: Մինչ ազգային նվագաբանների նվագախմբի ստեղծվելը, 2014 թվականից Սայաթ-Նովայի երաժշտական քոլեջին կից գործում էր մանկական նվագախումբ, որը 2015 թ. մասնակցել է «Տնջրի» մրցույթ-փառատոնին: 2016թ. թառահար և խմբավար Լևոն Սարգսյանը այդ խումբը համալրեց քոլեջի ուսանողական և դասախոսական կազմով՝ ստեղծելով ազգային նվագաբանների նվագախումբ: 2016թ. նվագախումբը պատրաստվում էր՝ նշելու մեծ կոմպոզիտոր, քանոնահար Խ. Ավետիսյանի 90-ամյակը, սակայն Ապրիլյան պատերազմը խանգարեց այդ ծրագիրը իրականացնելուն: Նույն թվականի հոկտեմբերին խումբը Երևանում կայացած համույթների մրցույթում գրավեց առա-

ջին մրցանակային տեղը: Մրցույթից հետո՝ ղեկտեմբերին, Ստեփանակերտի Երիտասարդության պալատում նվագախումբը մեծ համերգային ծրագրով հանդես եկավ: Այնուհետև համերգներ ունեցավ Արցախի շրջաններում՝ Հաթերքում, Մարտունիում:

«Ղարաբաղ» պետական էստրադային համույթը, հանդես գալով հայրենիքում և աշխարհի մի շարք երկրներում, ներկայացնում է Արցախի բանահյուսությունը՝ էստրադային նոր երանգավորումներով, և հայկական ժողովրդական երաժշտությունը՝ ջազային ինքնատիպ մշակումներով: «Ղարաբաղ» էստրադայինի համերգները վերածվում են երաժշտական շքեղ հրավառության՝ առանցքում պահելով մշակութային դաստիարակության հրատապությունը:

Համույթի ակունքները խորհրդային ժամանակներից են սնվում: «Ղարաբաղ» պետական էստրադային նվագախումբը ստեղծվեց 1967 թ. (գեղարվեստական ղեկավար՝ Հենրիկ Բարխուդարով): 1972 թ. նվագախումբը կազմալուծվեց: Վերակազմավորվեց 1978 թ.: Գեղարվեստական ղեկավարի պաշտոնը ստանձնեց արվեստի վաստակավոր գործիչ Կիմ Առաքելյանը: Համույթի մեներգչուհին հանրապետության ժողովրդական արտիստ Նաիրուհի Ալավերդյանն էր: Համույթն Անդրկովկասում առաջիններից էր, որի նվագախմբում հնչում էին միաժամանակ էստրադային ու ժողովրդական գործիքներ: Շրջագայելով նախկին Խորհրդային Միության բոլոր հանրապետություններում՝ համույթն արժանացել է պատվոգրերի ու ջերմ ընդունելության: Արցախյան ազատամարտի տարիներին համերգներով պարբերաբար այցելել է ՊԲ զորամասեր՝ բարձրացնելով զինվորների հայրենասիրական ու մարտական ոգին:

1993-ին համույթը վերանվանվել է հայկական ժողովրդական երգի համույթ, որը ղեկավարում էր Վահրամ Առաքելյանը: 1997-ի մարտին ստեղծվել է «Ղարաբաղ» պետական էստրադային համույթը:

Նույն թվականի հոկտեմբերից համույթը ղեկավարում է ԱՀ վաստակավոր արտիստ Աշոտ Լալայանը: 2011 թ. գեղարվեստական ղեկավարն էր Դավիթ Աստվածատրյանը: ¹

«Արցախի ձայն» նախագիծը ստեղծվել է 2003-ին: Մինչև 2012 թ. գործել է հասարակական հիմունքներով: Շատ հին ժամանակներից իր հողին ու ինքնությանը արցախցու նվիրվածությունը «Արցախի ձայն» նախագծի հիմնադիր և պրոդյուսեր Լիրա Քոչարյանը ստեղծագործական հնարամտության շնորհիվ մատուցեց նորովի: Նորարարական լուծումներն ակնհայտ են հին ու ժամանակակից արցախցու անհողդողդ էության մեջ, որոնք արտահայտվում են երիտասարդ ձայների՝ երաժշտական արահետներ բացող ելևէջներում: Հնագույն ժողովրդական բանահյուսական նշխարներն իրենց ողջ հմայքով, համով ու բույրով փոխանցվում են ունկնդրին ու հանդիսատեսին՝ նպաստելով նրա ճաշակի հղկմանը, հոգու բյուրեղացմանն ու ներաշխարհի վերափոխմանը: Կազմակերպչական բացառիկ տաղանդով օժտված Լիրա Քոչարյանն աշխատանքը կարողանում է վերածել իսկական հաղթարշավի: Նրա «դպրոցն» անցնող սաներն անպայման ներկայանալի են երաժշտական տարբեր հարթակներում: Արցախի երաժշտական ձայնը, որը Լիրա Քոչարյանն է ներկայացնում, միշտ ճանաչելի է, միշտ պատվելի, անշփոթելի, համակրելի, անպարտելի ու հաղթական՝ Արցախում, Հայաստանում և արտերկրում: Փաստերն անվիճելի են, հաջողություններն՝ աննախադեպ:

«ՎԷԼԱՆՍ» համույթը հիմնադրել է 2016 թ. Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի շրջանավարտ, դաշնակահար, Ստեփանակերտի Մանկապատանեկան ստեղծագործության կենտ-

¹ «Ապառաժ», Ստեփանակերտ, 2000, թիվ 19:

րոնի տնօրեն Վիլեն Միքայելյանը: Անունը Վիլենի և համահիմնադիրների անվան սկզբնատառերից հապավում է: Համույթը բազմաժանր է: Երգացանկը կազմված է հայկական ժողովրդական, հայրենասիրական, ազգագրական, էստրադային և ջազային, երբեմն՝ դասական երաժշտությունից: Որոշ երգեր ծնվում են համույթի ներսում, ուղեկցվում երգի համար գրված երաժշտությամբ: Նորելուկ համույթը մասնակցել է Երևանում կայացած Ֆրանկոֆոնիայի միջազգային ֆորում-փառատոնին: Արխագիայում կայացած համահայկական «Համշեն» փառատոնին:

ԱՀ պաշտպանության բանակի «Ասպետ» համույթը (գեղարվեստական ղեկավար՝ կապիտան Հովսեփ Վերդյան) ստեղծվել է 2011թ.: Կազմը համալրվում էր ընտրությամբ: Մրցույթով անցած շնորհալի երիտասարդները գորամասերում ռազմահայրենասիրական, ազգագրական ու ժողովրդական կատարումներով հանդես գալուց զատ, մշակույթը ծառայեցնում են նաև որպես բանակ-դպրոց-հասարակություն կապն ամրացնող օղակ:¹

Առանց մշակույթի՝ և՛ քաղաքացիական, և՛ ռազմական, հնարավոր չէ ապրել ու պայքարել: Բազմաթիվ մարտեր իրենց հաղթական էլքը վճռել են հայրենասիրական երգերի ներքո: Զինվորի ոգին արտահայտվում է երգով, պարով, բանաստեղծությամբ, նկարով, քանդակով...: Իսկ արցախցու զինվորական երգարվեստը հայի ոգու ըմբոստությունն ունի, ընդվզումը՝ ազգերի դարավոր անհաշտության ու պատմական անարդարության դեմ:

Ամփոփում

Դարեր շարունակ Արցախը Հայկական լեռնաշխարհի անբաժան մասն է եղել իր ինքնատիպ ժողովրդով և բնաշխարհով, հազա-

¹ Պողոսյան Թ., Խաղեր: Երգարան, Երևան, 2012, «Գրաբեր» հրատ., 2012:

քամյակների պատմությամբ, նիստուկացով, հոգեկերտվածքով ու մշակույթով: Արցախի արվեստի և մշակութային գործունեության անըստգյուտ ձևերից է երաժշտությունը, որն իր ոճական, թեմատիկ ու ժանրային բազմազանությամբ, հայ բազմադարյա երաժշտության անքակտելի մասն է, անհերքելի ապացույցը Արցախ-Հայաստան հոգևոր միասնության և ընդհանուր մշակութային դաշտի:

Հոգվածի առաջին մասում դիդարկվել են Արցախի երաժշտական մշակույթի առանձնահատկությունները, ժանրային ու ոճական բազմազանությունը, Ստեփանակերտի երաժշտական-կրթական օջախների և համույթների գործունեությունը:

Օգտագործված գրականություն

1. Աթայան Ռ., Տեր-Մարտիրոսյան Տ. Երաժշտության տարրական տեսություն:// Դասագիրք երաժշտական ուսումնարանների համար: Երևան: «Սովետական գրող» հրատ.. 1980. 189 էջ:
2. «Ապառաժ», Ստեփանակերտ, 2000, թիվ 19:
3. «Բանվոր», Կոմայրի, 20 փետրվարի, 1982:
4. Բրուտյան Յ. Արցախյան ոգին երաժշտության ծիրի մեջ: Երևան, «Ամրոց» հրատ.: 2000, 314 էջ:
5. Գասպարյան Ս., Դանիել Ղազարյան, «Կուլտուրական ֆրոնտ», 18 սեպտեմբերի, 1934:
6. Կոստան Ջ., Երկեր, Երևան, «Հայպետհրատ», 1985, 574 էջ:
7. Հակոբյան Ն., Էդուարդ Երվանդի Ղազարյան, Ստեփանակերտ, «Սոնա» հրատ., 2017, 93 էջ:
8. Ղորղանյան Վ., Կովկասի երաժշտությունը, 1901:
9. Մարկոսյան Ս., Արցախի ժողովրդական երաժիշտներ, Երևան, «Ամրոց գրուպ» հրատ., 2004, 249 էջ:
10. Մեժելայտիս Է., Իմ կրկնակի Արարատը, Երևան, «Գասպրոնտ» հրատ.,

1950, 276 էջ:

11. Մկրտչյան Շ., Լեոնային Ղարաբաղի պատմա-ճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1988, 360 էջ:
12. Շահվերդյան Ա., Հայ երաժշտության պատմության ակնարկներ, Երևան, «Հայպետհրատ», 1959, 329 էջ:
13. Պողոսյան Թ., Խաղեր: Երգարան, Երևան, «Գրաբեր» հրատ., 2012, 68 էջ:
14. Տալյան Շ., Դեպքեր, դեմքեր, մտքեր, Երևան., «Հայաստան» հրատ., 1973, 254 էջ:
15. Տոնիկյան Ա., Դանիել Ղազարյան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1977, 72 էջ:

ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԳՈՒՍԱՆԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ

ՄԻ ՔԱՆԻ ԲՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

DOI: 10.52971/3045-3038-2024.2-74

Հասմիկ Հարությունյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Ամփոփում

Հայ միջնադարյան հոգևոր մշակույթի ինքնատիպ մի ոլորտը զարգացել է գուսանական արվեստում, որը հիմնվելով հելլենիզմի սոցիալ-մշակութային ավանդույթների վրա, հղկվել և կատարելագործվել է ֆեոդալական ժամանակաշրջանի գեղագիտական և կենսափիլիսոփայական դոգմատիզմին զուգահեռ: Թեև հոգևոր դասի կողմից հալածված և հույժ քննադատված, գուսանական կենսունակ արվեստը, միևնույն ժամանակ, ապրել է ինքնուրույն չափանիշներով և մշա-